

*Песцов Р. Г.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗАОЧНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Досліджується розвиток інституту заочного судового розгляду кримінальних справ у різні історичні етапи розвитку Української держави та системи українського законодавства. Досліджуються Кримінально-процесуальні кодекси, що діяли на українських землях, зокрема, Росії, Польщі, Австро-Угорщини.

Ключові слова заочний судовий розгляд, кримінальний процес, судочинство, заочне провадження.

Інститут заочного розгляду кримінальних справ має глибокі історичні корені. Історично склалося так, що законодавець, убачаючи необхідність особистої явки підсудного до суду, розцінював неявку “як нехтування до волі”, як посягання на громадський порядок, як наслідок винного діяння, що тягнув застосування процесуальних санкцій кримінального характеру.

На Русі, згідно Уставних Грамот і Судебників 1497 та 1550 років, досить тривалий час зберігалася система трикратного виклику до суду; навіть після третього виклику надавався певний час для очікування. Якщо відповідач не з'являвся до суду у встановлений строк позивачу видавалася так звана “безсудна грамота”, яка підтверджувала правомірність вимог позивача до відповідача, який не з'являвся до суду.

В добу польсько-литовського панування в Україні виклик відповідача до суду, а також наслідки його неявки були врегульовані більш детально. Згідно Литовського Статуту 1529 року позивач викликав відповідача сам при свідках. Якщо відповідач не з'являвся протягом двох викликів підряд, то позивач мав можливість “скаржитися” суддям, останні ж надсилали виклик децьким разом із свідками. Якщо і після виклику децького відповідач не з'являвся до суду, то в такому разі позивачу давалося “в ув'язання” майно відповідача; відповідач засуджувався лише на підставі звинувачення позивача [2, 23].

Литовський Статут 1566 року зберіг правило трикратного виклику відповідача до суду, після чого допускалося прийняття заочного рішення. Якщо відповідач, не з'являвся до суду без поважних причин, то на нього накладався штраф. Згідно Литовських Статутів в цивільних справах, на відміну від кримінальних, відповідач, який не з'являвся до суду за викликом, не підлягав автоматичному обвинуваченню, для цього необхідні докази. Коли в судове засідання не з'являвся без поважних причин позивач чи його представник, то в такому випадку відповідач міг подати протест і викликати позивача до суду для стягнення збитків за час очікування. За позивачем зберігалася право звернутися з позовом повторно. Якщо позивач при повторній подачі позову не з'являвся до суду і не надав пояснень своєї неявки, його позов залишався без розгляду, а з відповідача обвинувачення знімалося. В разі, коли неявка позивача мала поважні причини і суд приймав ці причини до уваги, справа підлягала розгляду.

Повторна неявка до суду позивача без поважних причин передбачало зобов'язання останнього покрити витрати відповідачу.

Український судовий процес досить детально визначався таким правовим документом, як “Права, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р. І хоча “Права...” не були затверджені у формі закону, дослідження цієї пам'ятки видається важливим, оскільки це була кодифікація існуючого права, яке фактично застосовувалося в судах. Цей документ чітко проводив межу між процесом у так званих розправ очних і кримінальних справах, а також регулював питання судових викликів та наслідків їх неявки. Щодо процедури судових викликів у цивільних позовах після подачі до суду, потерпілим скарги до відповідача направляли спеціальну особу, а у віддаленні місця – виклик до суду здійснювався у письмовій формі. При неявці до суду без поважних причин обвинувачення здійснювалося на підставі доводів позивача, а також допускалося накладення штрафу на відповідача (одна гривня за один день).

Українська система судочинства у зазначений період являла собою складне поєднання українського, російського, литовського та польського кримінального законодавства. Поширеним було застосування норм як письмового, так і звичаєвого права.

Судова реформа 1864 року, найпоспідовніша з усіх реформ того часу, докорінно змінила кримінальне судочинство Російської імперії і частково – право. Статут кримінального судочинства, затверджений 20 листопада 1864 р., ввів інститут заочного вироку, тобто вироку, постановленого за відсутності підсудного на зразок моделі, що існувала у французькому кримінально-процесуальному кодексі

Укладачі судових уставів 1864 року пропонували усунути заочний розгляд кримінальних справ, допускаючи його лише в мирових судах і то по найменш серйозних справах, через представництво обвинуваченого повіреним. Встановлення заочного суду над обвинуваченим, який відсутній або переховується, було б таким, що не відповідає корінним засадам судового перетворення, тому що призвело б до звуження розгляду справ за письмовим провадженням без надання підсудним належних засобів для виправдання. Державна рада допустила заочний розгляд справ у мирових судах. Такий процесуальний порядок передбачався по справам, за які передбачалося покарання не більше арешту. Це мало місце у випадку коли особиста явка підсудного або представництво його повіреного, передбачали витрати, які суттєво перевищували суму стягнення за скоєний проступок, через віддаленість їх місцезнаходження.

Законом від 15 лютого 1888 року вводився заочний розгляд і в окружні суди по тим справам, за якими обвинувачений не може бути засуджений до обмеження чи позбавлення прав на майно. Цим же законом було посилено значення першого заочного провадження у мирового судді. Таким чином, обвинувачення, яке тягло за собою тюремне ув'язнення, вимагало особистої явки в Державному суді і могло бути розглянуте в порядку заочного розгляду в окружному суді. Так мировий суд засуджував до тюремного ув'язнення, переважно, за такі злочини, по відношенню до яких рецидив передбачав особливо тяжкі наслідки (наприклад крадіжка). В окружному суді заочному розгляду підлягали переважно справи про порушення уставів казенного управління. Як мировий суддя, так і окружний суд могли вимагати особистої явки обвинуваченого і по таким справам, за якими допускався заочний розгляд. Окружний

суд особисту явку міг замінити допитом обвинуваченого за місцем його проживання. Допит проводився мировим суддею.

На проголошений мировим суддею заочний вирок, який не набрав законної сили, обидві сторони у дводенний строк після його проголошення мали право подати апеляційну скаргу.

Заочний розгляд мав місце тоді, коли обвинувачений, викликаний до суду в установленому порядку, не з'явився ні особисто, ні через повіреного і причини неявки є неповажними. Заочний вирок ґрунтувався на внутрішньому переконанні судді. Окружний суд міг приймати до уваги пояснення обвинуваченого, отримані на попередньому слідстві або при допиті через місцеву судову владу. По справам про посадові злочини окружний суд приймав до відома і письмові пояснення, отримані від обвинуваченого на вимогу його керівництва. Копія заочного вироку передавалася обвинуваченому. Обвинувачений міг оскаржити заочний вирок в апеляційному порядку або протягом двох тижнів з дня вручення йому заочного вироку подавши відзив про новий розгляд справи тим же судом, який постановив заочний вирок. Такі відзиви подавалися із дотриманням тих же умов, що і для апеляційних відзивів.

До видачі закону 1888 року прийняття відзивів на заочний вирок робило все попереднє провадження недійсним. З прийняттям вказаного закону суду надавалося право при повторному розгляді справи в присутності обвинуваченого не викликати заново свідків і очевидців. Суд приймав до уваги їх показання, які були занесені в протокол при першому розгляді. Якщо обвинувачений, який приніс відзив, не з'являвся і до повторного розгляду без надання поважних на те причин, то постановлений щодо нього заочний вирок залишався в силі. Обвинувачений притягувався до грошового стягнення в розмірі не більше 25 карбованців.

В судово-адміністративних установах, утворених згідно закону від 12 липня 1889 року, застосовувалися до заочного розгляду ті ж правила, що і в мировому суді. Відмінність була в тому, що у відзиві на заочний вирок підсудний зобов'язаний пояснити причини неявки. Якщо земський начальник або місцевий суддя визнавав ці причини неповажними, то постановляв рішення про залишення заочного вироку.

Заочний вирок мирових судових установ згідно Статуту Кримінального Судочинства набрав законної сили, коли на нього не було подано в установлений строк ні відклику (скарги) про новий розгляд справи, ні апеляційної скарги (якщо він підлягав апеляції).

Таким чином, Статут допускав два способи оскарження обвинуваченими заочних вироків мирових судових установ – оскарження у звичайному порядку і відклик (звернення) до суду, який постановив заочний вирок, із проханням про його перегляд на підставі нового розгляду справи. При цьому заявник виходячи з факту заочного вироку, не повинен був пояснювати суду причину своєї неявки [3, 375].

Значний вплив на кримінально-процесуальне право, що діяло на українських землях, які перебували під владою Австрії, мало кримінально-процесуальне право Польщі. Саме перед зникненням Польщі з політичної карти тогочасної Європи (поділ Речі Посполитої) її кримінально-процесуальне право набуло значного розвитку. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу проект Кримінально-процесуального кодексу, розробленого Ю. Шимановським, який мав назву "Проект до права і процесу карного". Проект поєднав норми кримінального права і кримінального процесу [4].

Законопроект Ю. Шимановського мав основним завданням: 1) забезпечення обвинуваченого на можливість довести свою непричетність до злочину, 2) обвинувач зобов'язаний мати достатню кількість законних засобів, щоб довести вину злочинця, 3) суддя не може бути упередженим. Розділ “Про кримінальне провадження” складався із семи глав: “Про скарги і позови”; “Про переконання, що злочин було вчинено”; “Про позови”; “Про затримання обвинуваченого судом”; “Про відповідь у суді”; “Про судовий вирок і спосіб суддівства”; “Про ненадання відповіді у суді”.

Законопроектом регламентувалися правові наслідки ухилення від явки в судові засідання. Якщо після трьох повідомлень, цього не зробив позивач, то обвинувачений вважається невинуватим, а обвинувач підлягав покаранню. По закінченню трьох термінів (по 15 днів кожен) з часу, коли обвинуваченого викликали до суду, суд мав право розглянути справу без його присутності. Проект Ю. Шимановського, був поданий на розгляд польському сейму, але не був ним прийнятий, хоча і справив величезний вплив на подальший розвиток і реформування кримінального права і процесу.

Головним правовим документом, що регламентував кримінальне судочинство на території Галичини, був Австрійський Кримінально-процесуальний кодекс, прийнятий 23 травня 1873 року, що діяв до 1918 року. Згідно документу присутність обвинуваченого при розгляді справи була обов'язковою. Але головуєчий суддя мав право усувати підсудного із зали засідань під час допиту співучасників злочину, коли були підстави вважати, що його присутність може негативно вплинути на покази інших підсудних. Крім того, головуєчий мав право на певний час усунути підсудного із зали засідання, якщо підсудний порушував порядок в залі суду чи виявив неповагу до суду. Після повернення підсудного головуєчий повинен проінформувати його про все, що відбувалося на судовому засіданні за його відсутності.

У період з 1917 по 1922 рр. питання заочного провадження законодавчо не регулювалося. Нормативно-правові акти Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського і Директорії в сфері судочинства закріпили ряд положень, які відрізнялися від російського імперського законодавства, що стали принципово новими на той час. У цей час декларувалися принципи законності, презумпції невинуватості, недоторканості особи і житла, рівності усіх учасників перед законом і судом [1, 12].

Фактична законодавча робота Центральної Ради почалася лише після жовтневих подій в Петрограді 1917 року. Оскільки побудова власного законодавства – процес досить тривалий, то, а Центральна Рада мала право видавати нові закони Центральна Рада прийняла Закон про правонаступництво від 25 листопада 1917 року, згідно якого всі російські закони, які видані до 27 жовтня 1917 року, залишалися в силі і відмінити старі від імені УНР. 8 липня 1918 року Рада Міністрів Центральної Ради прийняла Закон “Про створення Генерального Сенату”. Характерною особливістю цього закону є його рекомендації судовим установам в своїй роботі тимчасово керуватися “Насановами Російського Правлячого Сенату”, “Настановами судових установ” і “Статутами кримінального і цивільного судочинства”.

З приходом до влади гетьмана Скоропадського Центральна Рада була ліквідована, а Скоропадський був проголошений гетьманом всієї України. Що стосується судової влади, то на перших етапах існування Гетьманату діяла “змішана” судова система, тобто суди, створені Тимчасовим Урядом, суди, створені Центральною Радою, суди, судові інститути часів Російської імперії. Тому уряд

Гетьманату негайно приступив до впорядкування судової системи. Гетьманська адміністрація, признавши де-факто масив попереднього законодавства, пішла по шляху вибіркової відміни перш за все тих нормативних актів, які суперечили соціально-економічним і політичним устоям Української держави. Зокрема були відмінені закон Центральної Ради “Про створення Генерального суду” і закон “Про введення апеляційних судів”. 30 травня 1918 року Радою Міністрів прийнято закон “Про військову підсудність”, і Постанова “про деякі тимчасові заходи щодо охорони державного порядку і громадського спокою” від 26 липня 1918 року. 21 червня 1918 року гетьманом Павлом Скоропадським був затверджений закон “Про організацію військово-судових установ, їх компетенцію”. Згідно цього закону військові суди Української держави поділялися на вищі (знаходилися в містах Києві, та Катеринославі), і штабу, які створювалися при штабах дивізій, корпусів, Головного штабу військ республіки. До їхньої компетенції входив розгляд справ як щодо військових, так і цивільних осіб. Але більшістю залишалися в силі закони бувшої Російської імперії, зокрема діяли “Статут про покарання” 1864 р., “Уложення про покарання кримінальні та виправні” 1845 р. в редакції 1885 р., хоч до них постійно вносилися зміни гетьманським урядом.

З приходом до влади Директорії держава знову отримала назву Українська Народна Республіка. Директорії прийшлося зіткнутися з проблемою колізій з попередніми і паралельними системами законодавства. В цілому ж Директорія обрала той же шлях, що і гетьман Скоропадський – частково відмінюючи одні закони, відновлюючи дію інших в залежності від їх політичних інтересів.

Судові і правоохоронні органи 1917–1918 років в своїй діяльності переважно керувалися кримінальним і кримінально-процесуальним кодексом Російської імперії із змінами, які внесені Тимчасовим Урядом.

У зв'язку з відсутністю єдиного нормативного акту, який би регулював судочинство, в 1920 році було прийнято рішення про створення Кримінально-процесуального кодексу Української Народної республіки. Його розробкою займалися українські юристи на підставі діючого тоді законодавства з урахуванням військової обстановки. Однак, результати кодифікаційної комісії не були реалізовані, оскільки в листопаді 1920 року війська УНР покинули територію України, зайняту більшовиками.

Отже, нормативно-правові акти, що були прийняті Центральною Радою, урядом П. Скоропадського і Директорії, не діяли через зміну влади та складну політичну та військову ситуацію в Україні на той період часу. Правові акти з питань судочинства, прийнятих в період визвольних змагань 1917–1920 років, регулювали основні принципи процесу, порядок формування судів, однак інститут заочного судового розгляду не був врегульований.

Інститут заочного судового розгляду кримінальних справ знову знайшов своє відображення і застосування в КПК РСФРР, який був прийнятий ВЦВК 15 лютого 1922 року і діяв лише один рік. Згідно ст. 388-396 КПК РСФРР в ньому містився самостійний розділ про заочні вироки. КПК РСФРР 1923 р. передбачав положення про заочні вироки в главі XXVI “Особливі провадження в народних судах”, які 4 травня 1933 р. були скасовані. В ст. 351 зазначеного кодексу заочним вважався вирок, постановлений за відсутності підсудного, за винятком таких випадків: коли останнього було видалено із зали судового засідання через порушення ним порядку засідання; при

розгляді справи про злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад шість місяців, або справи, що розглядалася народним судом за участю шести народних засідателів, де явка підсудного обов'язкова, якщо останній прямо висловив свою згоду на розгляд справи за його відсутності, і також, коли доведено, що він ухилився від вручення повістки про виклик або переховується від суду; коли підсудний з'явився в суд після відкриття судового засідання, але до постановлення вироку і був допущений до дачі пояснень; коли підсудний, який був присутній при розгляді справи, сам залишив залу засідання до проголошення вироку.

У КПК УСРР, який затверджено постановою ЦВК УСРР від 20 липня 1927 р, питання розгляду справи за відсутності підсудного регламентувалися статтями 2381, 240, 247-249. У разі порушення порядку засідання, а також за непідкорення розпорядженням головуєчого, підсудний міг бути видалений із зали засідання, після чого слухання у справі продовжувалося. Вирок оголошувався підсудному негайно після постановлення.

У справах про злочини, за які судом могло бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк понад шість місяців, явка підсудного була обов'язковою і слухання справи без нього допускалося лише у разі прямо вираженої згоди підсудного, а також, якщо судом встановлено, що підсудний ухиляється від суду (про це виносилася мотивована ухвала суду).

У справах, в яких явка підсудного не була обов'язковою, суддя мав право визнати її необхідною за обставинами справи. За неявки підсудного, коли явка не була обов'язковою, суд заслуховував думку сторін щодо можливості слухання справи і виносив ухвалу або про заочне слухання, або про відкладення розгляду (якщо присутність підсудного визнавалася необхідною).

При неявці підсудного без поважних причин у справах, у яких явка була обов'язковою (крім випадку прямо висловленої згоди підсудного на слухання справи без нього), а також у яких явка визнавалася необхідною, суд відкладав слухання і міг покласти на підсудного судові витрати на відкладене засідання. Крім того, суд міг винести ухвалу про привід підсудного і про посилення міри запобіжного заходу або про її обрання, якщо вона не була обрана раніше. Справи про терористичні організації і теракти, спрямовані проти працівників радянської влади, підлягали слуханню без участі сторін (ст. 2381 КПК).

Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, затверджені Законом СРСР від 25 грудня 1958 р. У ст. 39 "Участь підсудного в судовому розгляді" передбачали, що розгляд справи в засіданні суду першої інстанції відбувається за участю підсудного, явка якого в суд обов'язкова.

Кримінально-процесуальний кодекс 1960 року, який є чинним і на сьогоднішній день, в ч. 2 ст. 262 КПК України, є: 1) коли підсудний перебуває за межами України і ухиляється від явки до суду; 2) коли справу про злочин, за який не може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, підсудний просить розглянути у його відсутності. Отже, розгляд справи за відсутності підсудного в кримінальному судочинстві в радянський період допускався лише у виключних випадках, які особливо передбачалися законом.

Таким чином заочний розгляд кримінальних справ передбачався в різні періоди існування нашої державності. Однак умови його допустимості диктувалися конкретними історичними обставинами та потребами подальшого розвитку нашого

суспільства. Значний вплив на інститут заочного провадження в кримінальному процесі мали правові традиції Росії, Польщі та Австро-Угорщини.

Використані джерела:

1. *Землянская В. В.* Уголовно-процессуальное законодательство Центрального Совета, Гетьманату Скоропадского и Директории : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого. – К., 2002. – 20 с
2. *Маляренко В. Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика. – К., 2004. – 459 с
3. *Фойницький І. Я.* Курс уголовного судопроизводства. – т. 2. – Санкт-Петербург, 1910. – 573 с.
4. *Худоба Н. В.* Австрійський Кримінально-процесуальний кодекс 1873 року та його застосування на території Галичини. – Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия “Юридические науки”. Т.20 (59). – № 2. – 2007. – С. 285-289.
5. *Решетняк В. І. і Черних І. І.* Заочное производство и судебный приказ в гражданском процес се : пособие. – М. : Юридическое бюро “Городец”, 1997. – 86 с.

Песцов Р. Г. Историческое развитие института заочного провозждения в уголовном процессе Украины

Исследуется развитие института заочного судебного разбирательства уголовных дел в различные исторические этапы развития Украинского государства и системы украинского законодательства. Исследуются уголовно-процессуальные кодексы, действовавшие на украинских землях, в частности, России, Польши, Австро-Венгрии.

Ключевые слова: заочное судебное разбирательство, уголовный процесс.

Pestsov R. Historical development of of the extramural judicial consideration institute is in criminal procedure of Ukraine

There is examined the history of the extramural judicial consideration institute at the criminal proceeding of Ukraine. The author tries to explore the criminal procedure legislation, which was valid on the Ukrainian lands, especially in Russia, Poland and Austro-Hungary Empire.

Keywords: the distance court proceedings, the criminal process, the conditions, the law, the criminal proceedings.